

Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України



АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ:

Збірник наукових праць Інституту психології
імені Г.С. Костюка НАПН України

ТОМ XIV

МЕТОДОЛОГІЯ І ТЕОРІЯ ПСИХОЛОГІЇ

ВИПУСК 1

Київ – Ніжин

2018

Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Том XIV: Методологія і теорія психології. – Випуск 1. Київ– Ніжин. Видавництво « ПП Лисенко М.М.». 2018. – 352 с.

Головний редактор

дійсний член НАПН України, доктор психол. наук, професор *С. Д. Максименко*

Заступник головного редактора:

дійсний член НАПН України, доктор психол. наук, професор *Н. В. Чепелєва*

Відповідальні секретарі:

канд. психол. наук, ст.н.с. *Н. В. Слободяник*(друкована версія);

канд. психол. наук, ст.н.с. *О. Л. Вернік* (електронна версія).

Редакційна колегія:

Моляко В. О., дійсний член НАПН України, доктор психол. наук, професор; *Карамушка Л. М.*, член-кореспондент НАПН України, доктор психол. наук, професор; *Смульсон М. Л.*, член-кореспондент НАПН України, доктор психол. наук, професор; *Кокун О. М.*, доктор психол. наук, професор; *Максимова Н. Ю.*, доктор психол. наук, професор; *Піроженко Т. О.*, доктор психол. наук, професор; *Швалб Ю. М.*, доктор психол. наук, професор; *Музика О. Л.*, канд. психол. наук, професор; *Кісарчук З. Г.*, канд. психол. наук, ст.н.с.; *Терещук А. Д.*, канд. психол. наук, ст.н.с.

Члени міжнародної редакційної колегії:

Антон Фабіан, професор, доктор габлітований, завідувач кафедри соціальної роботи, Університет Павла Йозефа Шафарика в Кошицях (Словаччина); *Марек Палюх*, професор надзвичайний, доктор габлітований гуманітарних наук, завідувач кафедри соціальної педагогіки в Інституті педагогіки Жешівського університету (Польща); *Євген Глива*, професор, доктор філософських наук з психології, іноземний член НАПН України, (Австралія); *Роман Трач*, професор, доктор філософських наук, іноземний член НАПН України (США); *Альфред Прітц*, професор, доктор з психології та педагогіки, ректор університету ім. Зігмунда Фрейда (Австрія).

Редакційна рада тому: *Зликов В.Л.* (відповідальний редактор), канд. психол. наук, доцент; *Кузикова С.Б.*, доктор психол. наук, професор; *Михальчук Н.О.*, доктор психол. наук, професор; *Власова О.І.*, доктор психол. наук, професор; *Жигайло Н.І.*, доктор психол. наук, професор; *Тавровецкая Н.І.*, кандидат психол. наук, доцент; *Лукомська С.О.* кандидат психол. наук; *Котух О.В.* (відповідальний секретар тому).

*Рекомендовано до друку рішенням вченої ради Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України.
(протокол № 9 від 01.11.2018 р.)*

*Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 17847-6693ПР від 10.06.2011*

*Збірник внесено до Переліку наукових фахових видань України
в галузі психологічних наук (Наказ МОН України № 1021 від 7.10.2015 р.)*

ЗМІСТ

| | |
|---|---------|
| Агачева Ю.А. | |
| Інтрагрупова атракція учнів та регулювання внутрішньогрупових взаємин... | 5-17 |
| Балахтар В.В. | |
| Соціально-психологічний супровід професіоналізації особистості фахівців з соціальної роботи..... | 17-26 |
| Балашов Е.М. | |
| Психологічні особливості рефлексії в навчальній діяльності студентів..... | 26-44 |
| Блохіна І.О., Москаленко О.В. | |
| Феномен інтернет-залежності в сучасному суспільстві..... | 45-53 |
| Борисюк А.С., Тимофієва М.П., Павлюк О.І., Міхєєв А.О. | |
| Причини виникнення та особливості перебігу внутрішньоособистісного конфлікту у студентів-медиків..... | 54-66 |
| Воропасв Е.П. | |
| Ненасилие в художественной деятельности..... | 66-75 |
| Гарькавец С.О. | |
| Проблема норми та криза соціальної нормативності..... | 75-84 |
| Гуд Г.О. | |
| Емоційна сфера особистості: теоретико- методологічний аспект дослідження..... | 84-94 |
| Демчук О.О., Дружиніна І.А. | |
| Термінологічні аспекти «емпатії»..... | 95-102 |
| Демчук О.О., Лазарчук В.В. | |
| Психологічні особливості особистісних інстанцій підлітка в умовах школи-інтернату для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки..... | 102-112 |
| Завгородня О.В. | |
| Формування методологічних інструментів фасилітації інтеграційних процесів в психології: розвиток ідей Г.О. Балла..... | 113-122 |
| Зливков В.Л. | |
| Психологічні аспекти феномену після правди..... | 122-131 |
| Zlyvkov V., Dykhovichniy O., Kruglova N., Lukomska S., Kotukh O. | |
| Using the multidimensional models to the teacher's Authenticity scale adaptation..... | 132-141 |
| Ivashkevych E.Z. | |
| Social intelligence of teachers as a complex personality neoplasm..... | 141-152 |
| Копилов С.О. | |
| Інтеграційний потенціал категорії культури у сучасній психології..... | 153-165 |
| Котух О.В. | |
| Інтегративний підхід до дослідження особливостей становлення автентичності майбутніх психологів..... | 165-174 |
| Красва О.А. | |
| Трансформація ідентичності підлітків 13-14 років, репрезентована психологічним факторами, пов'язаними зі самостварення на етапі перебігу кризи | |

| | |
|--|---------|
| ідентичності..... | 175-186 |
| Лукомська С.О. | |
| Розлади, зумовлені стресом і травмою: інтегративний підхід..... | 187-198 |
| Максименко С.Д., Губенко О.В. | |
| Досвід реалізації генетико-моделюючого методу в дослідженні психологічних механізмів наукового відкриття (на прикладі історії створення теорії відносності)..... | 199-209 |
| Марусинець М.М., Смук О.Т. | |
| Феномен «втрати довіри до світу» у дітей, вихованців інституційних закладів опіки..... | 209-222 |
| Мельник О.В. | |
| Психологічні особливості соціальної адаптації учасників бойових дій на Сході України..... | 222-232 |
| Мельник О.В., Лукомська С.О. | |
| Психологічне благополуччя як чинник соціальної адаптації учасників АТО..... | 233-242 |
| Папуча М.В. | |
| Теоретико-методологічний аналіз редукційних тенденцій в психології..... | 242-254 |
| Пасічник І.Д., Каламаж В.О. | |
| Логіко-психологічна структура ефективності групової проектної діяльності у процесі вивчення іноземної мови..... | 255-265 |
| Перепелиця А.В. | |
| Проблема комп'ютерних ігор, як альтернатива реальності..... | 265-279 |
| Сизко Г.І. | |
| Психологічні бар'єри при взаємодії з людьми з особливими потребами: причини та шляхи подолання..... | 279-287 |
| Степура Є.В. | |
| До проблеми зв'язку оптимізму та авторитаризму..... | 287-297 |
| Тавровецька Н.І. | |
| Конструкти життєвої позиції особистості як опірність кризам життя..... | 298-310 |
| Тирон О.М. | |
| Короткострокові дружні стосунки як форма міжособистісних контактів у малих неформальних групах..... | 310-321 |
| Харченко Н.А., Чорна Т.О. | |
| Формування емоційного середовища дошкільника у науковій спадщині О.В.Запорожця..... | 322-329 |
| Черкаська Є.Ф. | |
| Роль емоційної стійкості педагога у сучасних психологічних дослідженнях..... | 329-341 |
| Шевченко Р.М. | |
| Становлення рольових функцій «ділової жінки» у сфері менеджменту..... | 341-352 |

**ТРАНСФОРМАЦІЯ ІДЕНТИЧНОСТІ ПІДЛІТКІВ 13-14 РОКІВ,
РЕПРЕЗЕНТОВАНА ПСИХОЛОГІЧНИМИ ФАКТОРАМИ,
ПОВ'ЯЗАНИМИ ЗІ САМОСТАВЛЕННЯМ НА ЕТАПІ ПЕРЕБІГУ КРИЗИ
ІДЕНТИЧНОСТІ**

Анотація. У запропонованій статті представлено результати емпіричного дослідження трансформації ідентичності підлітків 13-14 років, репрезентованої психологічними факторами, пов'язаними із самостваленням на етапі перебігу кризи ідентичності. Емпіричні результати кризових аспектів ідентичності наведено за притаманними психологічними факторами, які систематизовано за психологічними характеристиками: особистісної ідентичності (фактор "Інтелект", "Тривожність", "Впевненість у собі"), соціальної (фактор "Поведінка", "Ситуація в школі", "Спілкування", "Щастя і вдоволеність", "Положення в сім'ї"), фізичної ідентичності (фактор "Зовнішність") підлітків різновікових груп на етапі переживання кризи ідентичності.

Ключові слова: ідентичність; криза ідентичності; самоствалення; особистісна ідентичність; соціальна ідентичність; фізична ідентичність; фактор "Інтелект"; фактор "Тривожність"; фактор "Впевненість у собі"; фактор "Поведінка"; фактор "Ситуація в школі"; фактор "Спілкування"; фактор "Щастя і вдоволеність"; фактор "Положення в сім'ї"; фактор "Зовнішність".

Аннотація. В предлагаемой статье представлены результаты эмпирического исследования трансформации идентичности подростков 13-14 лет, представляемого психологическими факторами, связанными с самоотношением на этапе кризиса идентичности. Эмпирические результаты кризисных аспектов идентичности приведены в соответствии с присущими психологическими факторами, которые систематизированы с учётом определенных психологических характеристик: личностной идентичности (фактор "Интеллект", "Тревожность", "Уверенность в себе"), социальной (фактор "Поведение", "Ситуация в школе", "Общение", "Счастье и удовлетворенность", "Положение в семье"), физической

ідентичності (фактор "Внешность") подросток разновозрастных групп на этапе переживання кризиса ідентичності.

Ключевые слова: ідентичність; кризис ідентичності; самоотношение; личностная ідентичність; соціальна ідентичність; фізическая ідентичність; фактор "Интеллект"; фактор "Тревожность"; фактор "Уверенность в себе"; фактор "Поведение"; фактор "Ситуация в школе"; фактор "Общение"; фактор "Счастье и удовлетворенность"; фактор "Положение в семье"; фактор "Внешность".

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими практичними завданнями. У період трансформаційної невизначеності суспільства, на тлі соціально-економічної кризи особистість підліткового віку опиняється вкрай розгубленою перед неймовірними викликами сьогодення. Так, немов би, постає сам на сам із ситуацією загострення показників кризи ідентичності, що може призводити до виникнення деструктивних наслідків зміни та формування нової стратегії ідентичності особистості в складний та невизначений період.

Доленосний вибір нової форми ідентичності сучасного підлітка розгортається в межах культурно-історичного процесу сьогодення на тлі економічної, політичної та соціальної кризи держави, кризи майбутнього, ідентифікаційної плутанини, що призводить до ускладнень, пов'язаних із перебігом кризи індивідуальної ідентичності та подекуди формування негативного її виразу (деструктивної її форми).

Відсутність стабільності політичного та економічного статусу кожного члена суспільства, трансформація суспільної ціннісної матриці, норм, непередбачуваність життєвих ситуацій, хронічні стреси, пов'язані з самовизначенням та самореалізацією особистості, що дорослішає, призводять до послаблення не лише фізичного, а й психічного та соціального здоров'я, загострюючи період перебігу кризи ідентичності.

Вищезазначені суспільні трансформаційні процеси та фактори негативно впливають на ще цілковито несформовану ідентичність індивіда, який опиняється в ситуації невизначеності, що поглиблює перебіг кризи ідентичності та нівелює деякі можливі надбаня. Ця тенденція в більшості випадків призводить, у

досліджуваному нами віці, до формування негативної форми ідентичності, дезінтеграції, відсутності планів на майбутнє, зтягуючи процес перебігу та подолання кризи ідентичності.

Криза ідентичності в підлітковому віці разом зі своїми ознаками та викликами, проявляється як протиріччя, невідповідність існуючого соціального статусу особи вимогам, що змінилися. Перебіг кризи ідентичності змушує втрачати власне попередньо набуту умовно цілісну форму дитячої ідентичності, яка вже дезорієнтує підлітка та призводить до системних пошуків нових складових “Я-образу”, за умови узгодження їх із ідентифікаційною матрицею особи. Основними викликами кризи є нездатність прийняти та інтегрувати нову форму ідентичності, узгодивши попередньо із ціннісною матрицею особистості або, прийнявши її, вдало адаптуватися до неї.

Останні дослідження і публікації, виділення невирішених питань загальної проблеми, якій присвячується стаття. Оскільки досліджувана нами криза ідентичності є важливим психологічним аспектом становлення особистості підлітка, перед сучасною психологічною наукою постає необхідність розробки чіткого розуміння показників кризи ідентичності підліткового віку, визначення її компонентного складу та загальної ролі зазначеної кризи ідентичності у розвитку особистості.

До сфери нашого інтересу, в контексті вивчення психологічних особливостей прояву кризи ідентичності підліткового віку, увійшло дослідження трансформації ідентичності підлітків 13-14 років [2], репрезентованої психологічними факторами, пов'язаними із самоставленням та особливостями проявів фізичної, особистісної та соціальної ідентичності на етапі кризи ідентичності зазначеного віку.

Оскільки, наступна сукупність ознак: рівень самоставлення (дуже високий, низький, “група ризику”), низька самооцінка інтелекту й успішності, високий рівень тривожності, невпевненість у собі і надмірно високий її рівень, нереалістичне ставлення до власної поведінки, несприятлива оцінка шкільної ситуації, незадоволення потреби в спілкуванні, незадоволеність життєвою ситуацією та ситуацією в сім'ї, низька самооцінка зовнішності, загальне

невдоволення собою – за нашим узагальненням, представляє собою показники кризи ідентичності підліткового віку.

Формулювання цілей і постановка завдань статті. Метою статті є дослідження власного “Я” (ідентичності), пов'язаного з виокремленими проявами кризи ідентичності в підлітковому віці, за притаманними психологічними факторами, які систематизовані нами згідно певних психологічних характеристик: *особистісної ідентичності* (фактор “Інтелект”, “Тривожність”, “Впевненість у собі”), *соціальної* (фактор “Поведінка”, “Ситуація в школі”, “Спілкування”, “Щастя і вдоволеність”, “Положення в сім'ї”), *фізичної ідентичності* (фактор “Зовнішність”) підлітків на етапі переживання кризи ідентичності.

В процесі дослідження ми використали методику Пірса-Харріса дитячої Я-концепції шкала (модифікована А.М. Прихожан) (“Вивчення Я-концепції в модифікації А.М. Прихожан (підлітковий варіант)”) [3], яка була розроблена у 1964 році Е.Пірсом и Д.Харрісом та є досить надійною: коефіцієнт ретестової надійності – 0,77, надійність частин тесту – 0,78 - 0,93 [1].

Виклад методики і результатів дослідження. З результатів застосованої нами методики Пірса-Харріса дитячої Я-концепції шкала (модифікованої А.М. Прихожан) [3], дуже високий, низький та “група ризику” рівні самоствавлення в підлітковому віці, виявляються певними показниками досліджуваної кризи ідентичності (див. рис. 1.).

Значущої статистичної різниці в рівнях самоствавлення підлітків тринадцяти та чотирнадцяти років нами не виявлено. Емпірична робота показала, що підліткам зазначеної вікової когорти на період кризи ідентичності притаманний дуже високий (27% семикласників та 33% восьмикласників) ($\varphi_{\text{емп}} = 0.651$, $\varphi_{\text{емп}} < \varphi_{\text{крит}}$ ($p \leq 0,05$) рівень самоствавлення, що свідчить про неадекватні тенденції у ставленні до власного “Я-образу”, за рахунок нереалістичної оцінки себе на етапі кризи ідентичності.

Високий рівень самоствавлення, притаманний 36% та 43% ($\varphi_{\text{емп}} = 0.87$, $\varphi_{\text{емп}} < \varphi_{\text{крит}}$ ($p \leq 0,05$) досліджуваних, вказує на відповідність соціальному нормативу. З результатів видно, що до восьмого класу майже у 43% підлітків нормалізується

рівень самоставлення стосовно відповідності соціальному нормативу, за умови розширення в компонентному складі ідентичності особи самоідентифікацій, пов'язаних із визначенням власного “Я” у соціальному контексті.

Середній рівень самоставлення виявлено у 29% семикласників та 24% восьмикласників ($\varphi_{\text{емп}} = 0.63$, $\varphi_{\text{емп}} < \varphi_{\text{крит}} (p \leq 0,05)$). За низьким рівнем самоставлення та “групою ризику” виокремлюються в цілому 8% підлітків тринадцяти років на протипагу підліткам чотирнадцяти, яких за даними параметрами не виявлено жодного. Дані дослідження з визначення рівня самоставлення підлітків 13-14 років представлені на рис. 1.

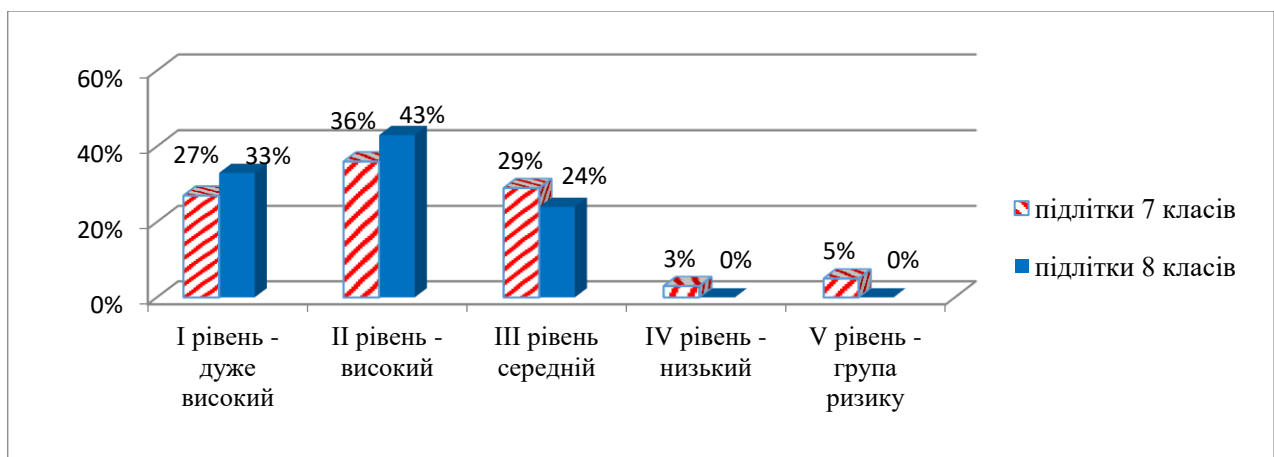


Рис. 1. Зведені дані результатів з визначення рівня самоставлення підлітків

За рівнем самоставлення на етапі кризи ідентичності, підлітки сьомих класів поступаються підліткам восьмих, рівень самоставлення яких підвищується з віком, але не набуває статистично достовірно значущих відмінностей.

Зазначимо, з результатів констатувального дослідження, за нашими висновками, підлітки дуже високого (30%), низького рівня (2%) та “групи ризику” (3%) за категорією самоставлення, відчувають у цьому віковому періоді на етапі кризи ідентичності, психологічний дискомфорт, пов'язаний з усвідомленням сторін власного “Я”.

Наступним кроком дослідження за представленою методикою, було виявлення та порівняння особливостей “Я-концепції”, ознак особистісної, соціальної і фізичної ідентичності підлітків різновікових груп на період кризи.

Психологічні ознаки, втілені в притаманні їм фактори, були систематизовані за певними психологічними характеристиками, що надало нам можливість

прослідкувати психологічні особливості прояву кризи ідентичності підліткового віку.

Так фактор “Інтелект”, “Тривожність” та “Впевненість у собі” було віднесено нами до особистісної ідентичності підліткової особи. Фактори “Поведінка”, “Ситуація в школі”, “Спілкування”, “Щастя і вдовolenість”, “Положення в сім’ї” характеризують соціальну ідентичність. Фактор “Зовнішність” вказує на фізичну привабливість і фізичний розвиток, як на властивість, пов’язану з популярністю серед однолітків, належить безпосередньо до фізичної ідентичності.

За фактором “Інтелект” (самооцінка успішності в інтелектуальному плані) (див. рис. 2.) виявляється статистично достовірна відмінність у високій самооцінці 56%^{**} підлітків сьомих класів на протигагу 25%^{**} восьмикласників ($\varphi_{\text{емп}}^{**}=3.361$, $\varphi_{\text{емп}}^{**}>\varphi_{\text{крит}}^{**}$ ($p\leq 0,01$), більша доля яких (67%^{**} проти 32%^{**} семикласників) ($\varphi_{\text{емп}}^{**}=3.825$, $\varphi_{\text{емп}}^{**}>\varphi_{\text{крит}}^{**}$ ($p\leq 0,01$) оцінюють власну успішність в інтелектуальному плані більш реалістично – на середньому рівні. Низьку самооцінку інтелекту, шкільної успішності виявляємо з результатів у 12% підлітків тринадцяти років та 8% чотирнадцяти ($\varphi_{\text{емп}}=0.838$, $\varphi_{\text{емп}}<\varphi_{\text{крит}}$ ($p\leq 0,05$).

Зведені дані дослідження за фактором “Інтелект” представлені на рис. 2.

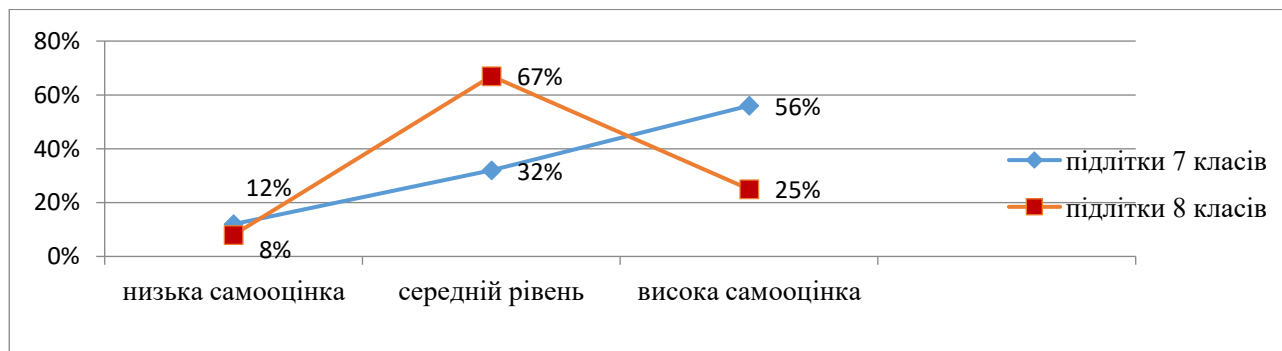


Рис. 2. Зведені дані результатів за фактором “Інтелект” підлітків обох груп

В цілому узагальнюючи, можна зробити висновок, що підлітки сьомих класів не зовсім адекватно оцінюють власну успішність, пов’язану з інтелектом, майже переоцінюють її ($p\leq 0,01$). Це може вказувати на орієнтацію підлітка тринадцяти років на навчальну діяльність у більшій мірі, ніж у чотирнадцять років. Значна різниця середнього рівня самооцінки власного інтелекту в чотирнадцять років

(67%**) на відміну від тринадцяти (32%**) свідчитиме про психологічні зміни в самооцінці категорії підлітків цього вікового періоду ($p \leq 0,01$).

Загалом, отримані результати за фактором “Інтелект” показали достовірну статистичну різницю в самооцінці інтелекту та шкільної успішності підлітків двох вікових груп на період кризи ($p \leq 0,01$).

За наступним фактором “Тривожність” (див. рис. 3.) не виявлено значної різниці та розходжень серед підлітків сьомих і восьмих класів на етапі кризи ідентичності. Більша частина підлітків (69% та 67%) показала низький (адаптивний) рівень тривожності ($\varphi_{\text{емп}} = 0.777$, $\varphi_{\text{емп}} < \varphi_{\text{крит}}$ ($p \leq 0,05$), що вказує на високий рівень емоційного благополуччя. Ця група підлітків ще не зіткнулася з кризою ідентичності, знаходиться у стані комфортного для неї попереднього дитячого “Я-образу” (дитячої ідентичності).

Особливої уваги та психологічної допомоги потребує група підлітків з високим рівнем тривожності (4% та 8%) ($\varphi_{\text{емп}} = 0.939$, $\varphi_{\text{емп}} < \varphi_{\text{крит}}$ ($p \leq 0,05$). Високий рівень серед підлітків чотирнадцяти років вдвічі перевищує рівень тринадцятилітніх, але не досягає статистичної значущості, що може свідчити про напругу, пов’язану з усвідомленням власного “Я”, з визначенням “Я-концепції” та загостренням перебігу кризи ідентичності.

Дані дослідження за фактором “Тривожність”, представлені на рис. 3.

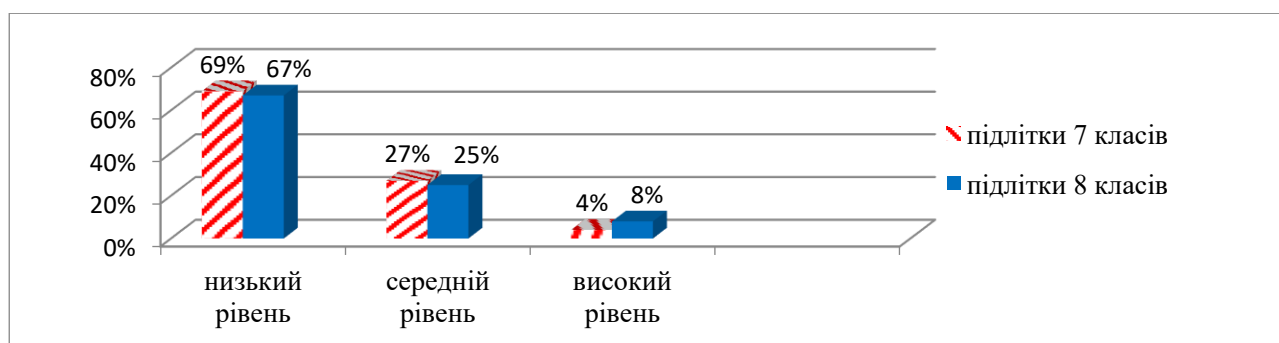


Рис. 3. Зведені дані результатів за фактором “Тривожність” підлітків

Таким чином, у підлітків восьмого класу спостерігаються зміни тривожності в бік високого рівня у порівнянні з підлітками сьомих класів.

За середнім рівнем упевненості в собі фактору “Впевненість у собі” представлено 83% підлітків тринадцяти та 73% чотирнадцяти років ($\varphi_{\text{емп}} = 1.344$,

$\varphi_{\text{емп}} < \varphi_{\text{крит}} (p \leq 0,05)$, при жодному не виявленому респонденту невпевненому в собі (0% невпевнених у собі респондентів). Проте, надмірно високий рівень упевненості в собі, що найчастіше носить компенсаторно-захисний характер, свідчить про інфантильний характер ставлення до можливостей, недостатню критичність, притаманний 17% та 27% підлітків ($\varphi_{\text{емп}} = 1.35$, $\varphi_{\text{емп}} < \varphi_{\text{крит}} (p \leq 0,05)$). Причому, з результатів, надмірно високий рівень упевненості в собі певною мірою підвищується серед підлітків восьмих класів, які мають потребу в психологічній допомозі у зв'язку з неадекватним ставленням до власної особи на момент кризи. Дані дослідження за фактором “Впевненість у собі”, представлені на рис. 4.

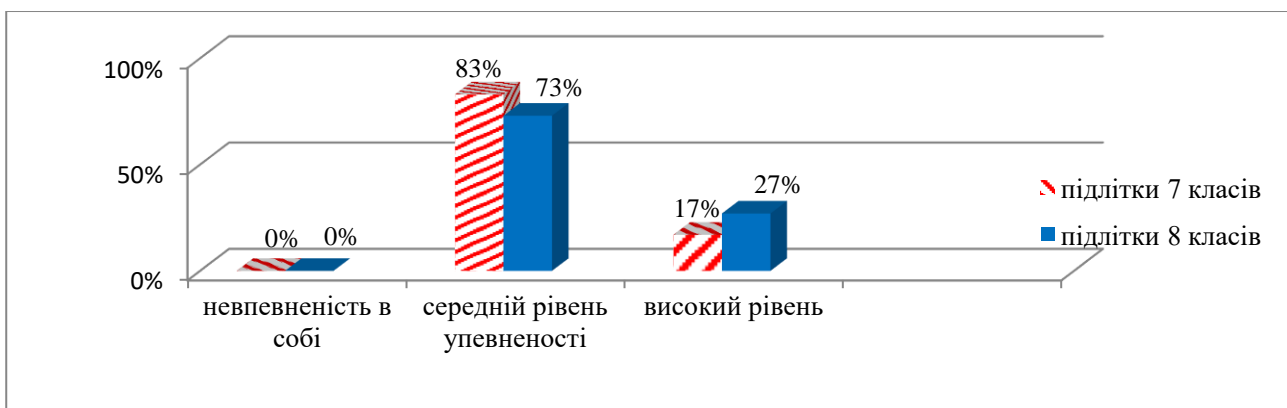


Рис. 4. Зведені дані результатів за фактором “Впевненість у собі” підлітків

Підсумовуючи дані за факторами, що характеризують ідентичність підлітків двох вище порівняних груп, зокрема її особистісну складову, потрібно вказати на явні ознаки кризи цього вікового періоду: низьку самооцінку інтелекту та успішності, високий рівень тривожності, невпевненість у собі або ж навпаки надмірно високий її рівень.

Наступний фактор “Поведінка” (див. рис. 5.) що віднесений нами до соціальної ідентичності, вказує, чи реалістично підліток оцінює власну поведінку. Реалістичне ставлення до власної поведінки виявлене у 42% та 53% підлітків сьомих та восьмих класів, вказує на той факт, що восьмикласники починають керуватися в оцінці власної поведінки, враховуючи вимоги дорослих ($\varphi_{\text{емп}} = 1.104$, $\varphi_{\text{емп}} < \varphi_{\text{крит}} (p \leq 0,05)$). На невідповідність на цьому віковому відрізку власної поведінки вимогам дорослих вказало 14% підлітків тринадцяти та 5% чотирнадцяти років ($\varphi_{\text{емп}} = 1.505$, $\varphi_{\text{емп}} < \varphi_{\text{крит}} (p \leq 0,05)$).

Як бачимо, підлітки восьмих класів починають коригувати власну поведінку згідно вимог дорослих, більш усвідомлювати поведінкові аспекти на тлі занурення у свій власний внутрішній світ та заглиблення кризи ідентичності.

Дані дослідження за фактором “Поведінка”, представлені на рис. 5.

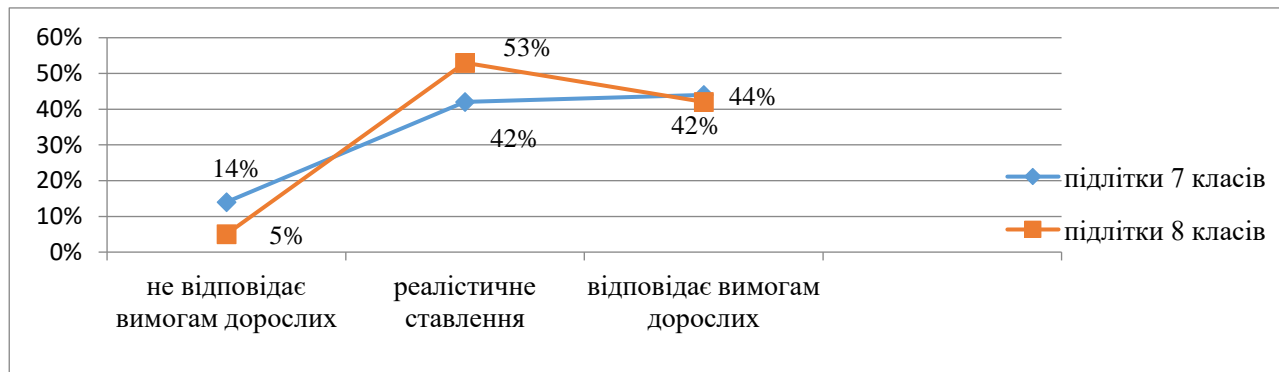


Рис. 5. Зведені дані результатів за фактором “Поведінка” підлітків

Наступним фактором “Ситуація в школі” (див. рис. 6.) характеризується оцінка шкільної ситуації підлітками. Майже чверть підлітків (22% та 24%) несприятливо оцінюють шкільну ситуацію, що вказує на те, що школа викликає в них неприязнь, тривогу, нудьгу ($\varphi_{емп} = 0.208$, $\varphi_{емп} < \varphi_{крит}$ ($p \leq 0,05$)). Нейтральне відношення до школи виявляють 42% та 38% ($\varphi_{емп} = 0.453$, $\varphi_{емп} < \varphi_{крит}$ ($p \leq 0,05$)). Позитивне ставлення простежується у третини підліткової когорти (36%, 38%).

Дані дослідження за фактором “Ситуація в школі”, представлені на рис. 6.

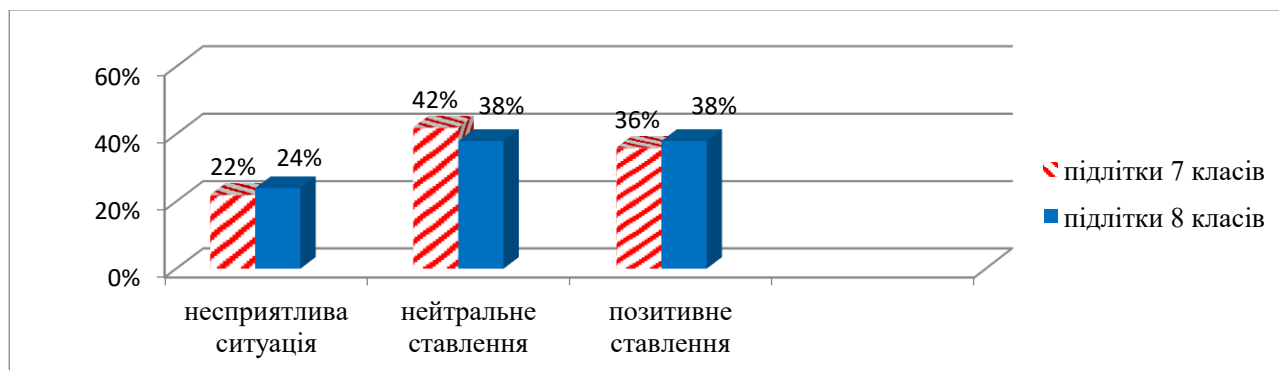


Рис. 6. Зведені дані результатів за фактором “Ситуація в школі” підлітків

Таким чином, з результатів за вищенаведеним фактором, несприятливість шкільної ситуації, в якій систематично знаходиться підліток, позбавляє його можливого надбання ефективних ідентифікаційних зразків для наслідування, відштовхує самоствердження в асоціальну сферу.

Фактор “Спілкування” (див. рис. 7.) вказує на популярність серед однолітків уміння спілкуватися. Висока самооцінка в спілкуванні характеризує переживання задоволеності в цій сфері, виявлена у 54% та 65% підлітків сьомих та восьмих класів ($\varphi_{\text{емп}} = 1.232$, $\varphi_{\text{емп}} < \varphi_{\text{крит}} (p \leq 0,05)$). Середня самооцінка притаманна 41% та 31% підлітків ($\varphi_{\text{емп}} = 1.094$, $\varphi_{\text{емп}} < \varphi_{\text{крит}} (p \leq 0,05)$). Низька самооцінка, виявлена у 5% та 4% підлітків, свідчить про незадоволення потреби в спілкуванні на період кризи ідентичності ($\varphi_{\text{емп}} = 0.395$, $\varphi_{\text{емп}} < \varphi_{\text{крит}} (p \leq 0,05)$). Дані дослідження за фактором “Спілкування”, представлені на рис. 7.

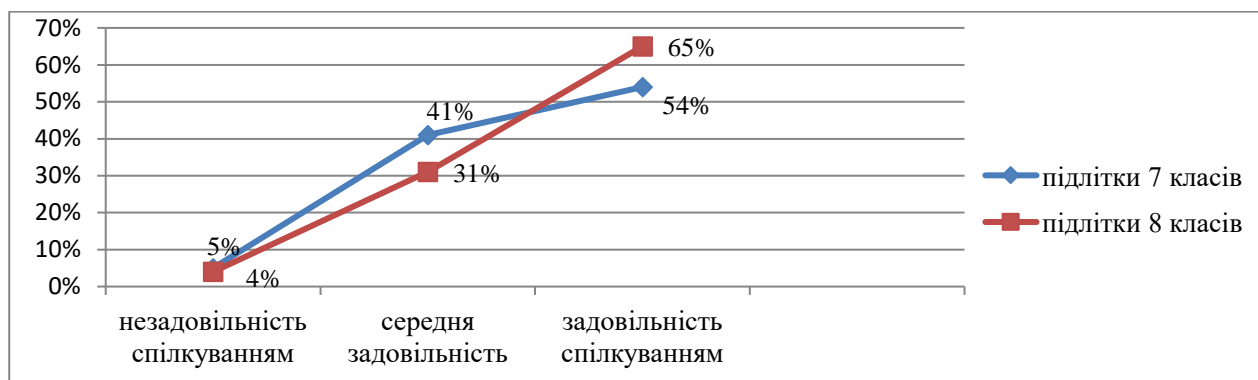


Рис. 7. Зведені дані результатів за фактором “Спілкування” підлітків

Низька самооцінка задоволеності спілкуванням серед підлітків свідчить про проблеми, пов’язані з комунікативною сферою у цьому віці, ризиком для опанування і привласнення певних соціальних ролей, орієнтирів і, як наслідок, загострення показників кризи ідентичності.

На переживання задоволеності або ж незадоволення життєвою ситуацією вказує фактор “Щастя і вдовolenість” (див. рис. 8.). За ним, на реалістичне ставлення до життєвої ситуації, вказало 12% та 6% підлітків обох груп ($\varphi_{\text{емп}} = 0.694$, $\varphi_{\text{емп}} < \varphi_{\text{крит}} (p \leq 0,05)$). Більшість підлітків (85%, 84%) тринадцяти та чотирнадцяти років відчувають повне задоволення життям ($\varphi_{\text{емп}} = 0.16$, $\varphi_{\text{емп}} < \varphi_{\text{крит}} (p \leq 0,05)$). Переживання незадоволеністю життєвою ситуацією виявлено у 3% підлітків сьомих класів. Дані дослідження за фактором “Щастя і вдовolenість”, наведені на рис. 8.

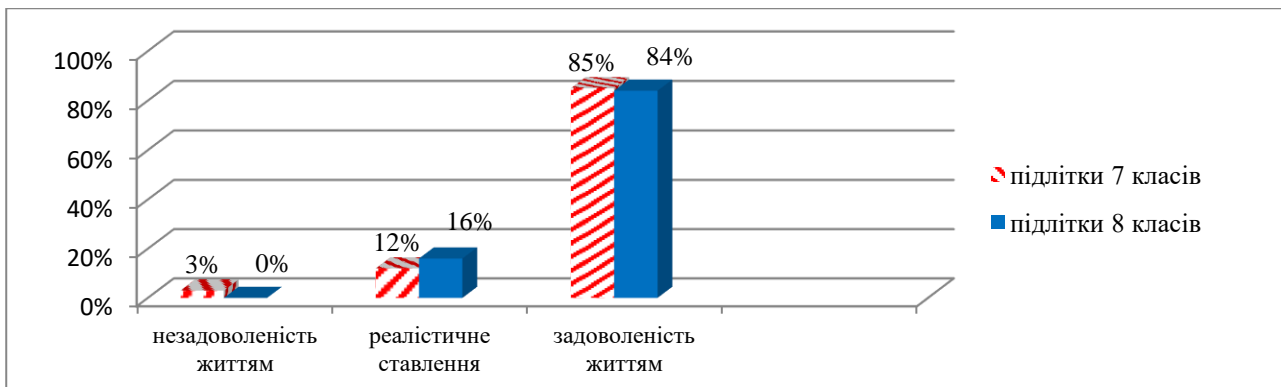


Рис. 8. Зведені дані результатів за фактором “Щастя і вдоволеність”

Незадоволеність загальною життєвою ситуацією, поряд із незадоволеністю спілкуванням у підлітковому віці, виявляються основними кризовими моментами, спроможними призвести до загострення перебігу кризи ідентичності підліткового віку та неблагополучного сценарію розгортання кризи.

Майже половина підлітків (58%, 60%) високою мірою задоволена своїм положенням в сім'ї, на що вказують результати за соціальним фактором “Положення в сім'ї” (див. рис. 9.). Середня міра задоволеності виявлена нами у третини підлітків обох груп (39% та 36%) ($\phi_{емп} = 0.288$, $\phi_{емп} < \phi_{крит}$ ($p \leq 0,05$)). Як чинник ризику розглядається нами низька міра задоволеності ситуацією в сім'ї, на що вказують 3% підлітків тринадцяти та 4% підлітків чотирнадцяти років. Результати дослідження за фактором “Положення в сім'ї”, представлені на рис. 9.

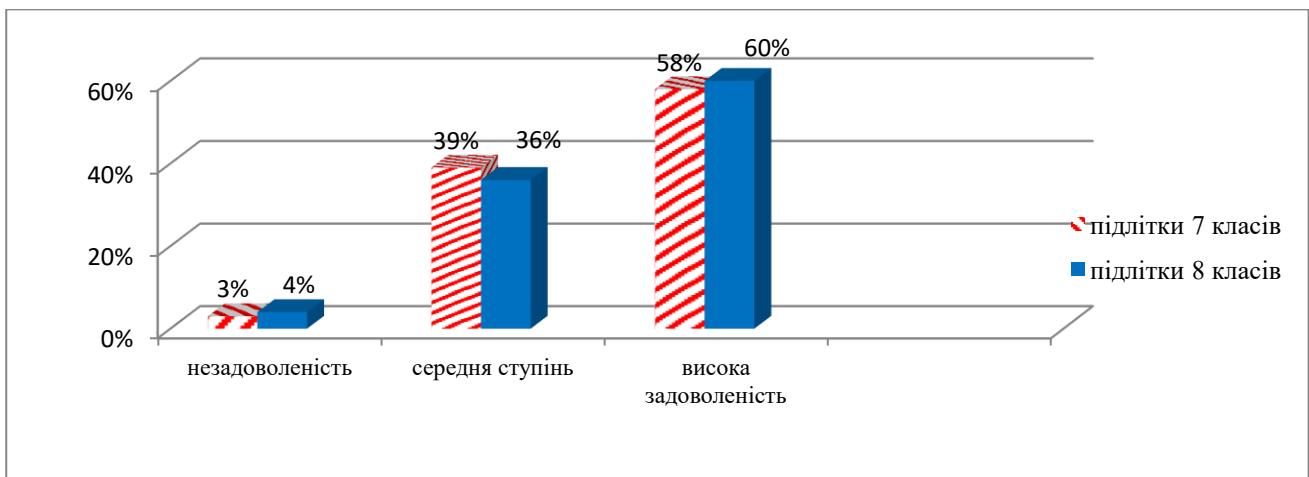


Рис. 9. Зведені дані результатів за фактором “Положення в сім'ї” підлітків

Підсумовуючи дані за вищенаведеними факторами, що характеризують соціальну ідентичність підлітків двох груп, потрібно навести виокремлені сукупні ознаки кризи ідентичності досліджуваного вікового періоду: нереалістичне

ставлення до власної поведінки, несприятлива оцінка шкільної ситуації аж до неприязні, тривоги, нудьги, незадоволення потреби в спілкуванні, незадоволеність життєвою ситуацією та ситуацією в сім'ї.

Фізична ідентичність, представлена фактором “Зовнішність” (див. рис. 10.), характеризує фізичний розвиток та фізичну привабливість підлітка на етапі перебігу кризи, невід’ємно пов’язана з популярністю серед однолітків. Висока самооцінка зовнішності притаманна 81%** семикласників та 62%** восьмикласників ($\varphi_{\text{емп}}^{**} = 2.353$, $\varphi_{\text{емп}}^{**} > \varphi_{\text{крит}}^{**}$ ($p \leq 0,01$). За цим фактором чинниками ризику виступає низька (2%), а нерідко і середня – 17%** та 36%** ($\varphi_{\text{емп}}^{**} = 2.39$, $\varphi_{\text{емп}}^{**} > \varphi_{\text{крит}}^{**}$ ($p \leq 0,01$) самооцінка зовнішності, що може бути причиною низької загальної самооцінки підлітка, його загального невдоволення собою. Дані дослідження за фактором “Зовнішність”, представлені на рис. 10.

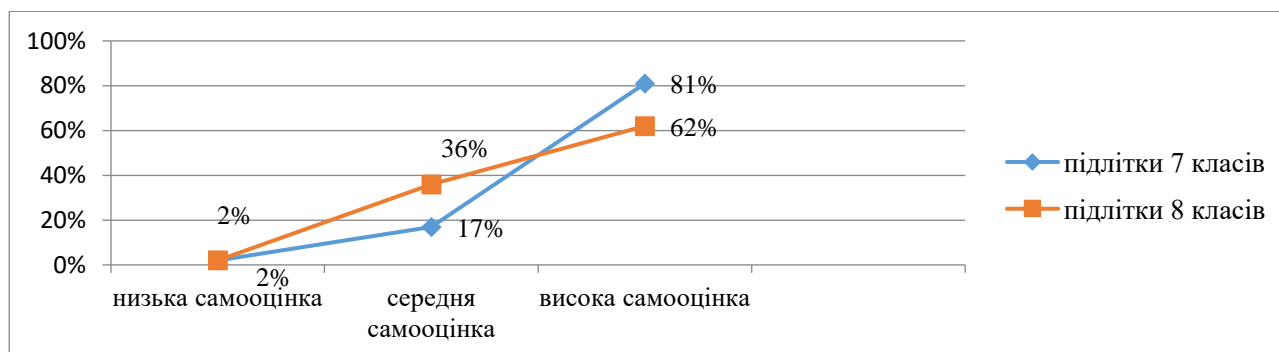


Рис. 10. Зведені дані результатів за фактором “Зовнішність” підлітків

Узагальнюючи отримані дані з вивчення фізичної ідентичності підлітків різновікових груп на етапі кризи ідентичності, виокремлюються низька самооцінка зовнішності та загальне незадоволення собою в якості показників кризи ідентичності досліджуваного вікового періоду.

Підсумовуючи загальні результати дослідження стану ознак особистісної, соціальної та фізичної ідентичності підлітків на період її кризи, можна виокремити основні тенденції у розвитку показників перебігу кризи ідентичності підлітків тринадцяти та чотирнадцяти років окремо.

Так, за ознакою *особистісної складової ідентичності на період кризи*, виявлено: підвищення майже вдвічі високого рівня тривожності серед підлітків чотирнадцяти років (8% проти 4%); підвищення середнього рівня самооцінки

оцінювання успішності в інтелектуальному плані (67%^{**} проти 32%^{**}); підвищення надмірно високого рівня впевненості у собі (27% проти 17%).

За ознаками *соціальної складової ідентичності на період кризи*, виявлено серед підлітків тринадцяти років підвищення невідповідності власної поведінки вимогам дорослих (14% проти 5%), незадоволеність життєвою ситуацією (3%). Серед чотирнадцятилітніх – підвищення реалістичного ставлення до власної поведінки (53% проти 42%) та високої самооцінки в спілкуванні (65% проти 54%).

Кризовими показниками соціальної ідентичності, на нашу думку, виступатимуть: несприятливість оцінки шкільної ситуації (22% та 24%) та незадоволення потреби в спілкуванні підлітків обох досліджуваних груп на період кризи ідентичності (5% та 4%); середня міра задоволеності за фактором “Положення в сім’ї” (39% та 36%) та низька міра задоволеності ситуацією в сім’ї (3% та 4%).

За ознаками *фізичної складової ідентичності на період кризи*, за фактором “Зовнішність”, виявлено серед підлітків двох досліджуваних нами груп низьку (2%) та середню (17%^{**} та 36%^{**}) самооцінку зовнішності, які є причиною низької загальної самооцінки.

Висновки і подальші перспективи досліджень. Аналіз результатів дослідження, цілком закономірно дозволив констатувати факт наявності психологічних змін в ідентичності підлітків чотирнадцяти років, під впливом перебігу досліджуваної кризи ідентичності. З урахуванням вищенаведеної статистично значущої різниці в складі ідентичності підлітків обох груп, відзначаємо зіткнення підлітків тринадцяти років з фактом кризи ідентичності, дія якої, завдяки виокремленому наслідковому прояву, розігрується значною мірою у чотирнадцять років.

Отримані емпіричним шляхом результати дозволили виявити *основні статистичні відмінності в структурі ідентичності підлітків тринадцяти та чотирнадцяти років на етапі кризи ідентичності*, що стосуються: самооцінки успішності в інтелектуальному плані (зниження високої самооцінки інтелекту підлітків чотирнадцяти років при підвищенні долі більш реалістичного оцінювання

шкільної успішності; самооцінки власної зовнішності (зниження рівня високої самооцінки зовнішності при підвищенні її середнього рівня (загального незадоволення собою) підлітків восьмих класів.

Поряд із показниками ідентичності, що розрізняються на етапі перебігу кризи, вдалося виявити *подібність складових ідентичності підлітків тринадцяти і чотирнадцяти років*, за наступними психологічними факторами: рівнів самоставлення, тривожності, упевненості в собі; низької самооцінки інтелекту; поведінкового фактору; самооцінювання шкільної ситуації; рівнів самооцінки спілкування; задоволення життєвою ситуацією і положенням у сім'ї.

Список використаних джерел

1. Бурлачук Л. Ф. Словарь-справочник по психодиагностике / Леонид Фокович Бурлачук. – СПб: Питер Ком, 1999. – 246 с.

2. Краєва О. А. Трансформація ідентичності підлітків 13-14 років, репрезентована психологічною складовою часу (“Минуле Я”, “Теперішнє Я”, “Майбутнє Я”) на етапі перебігу кризи ідентичності [Електронний ресурс] / Оксана Анатоліївна Краєва // Гуманний розум [збірник наукових праць за матеріалами круглого столу «Проблема добра і зла у науковій спадщині Г.О. Балла» (24 травня 2018 р.). – 2018. – С. 70-77. – Режим доступу до ресурсу: http://lib.iitta.gov.ua/710878/1/human_racio.pdf .

3. Прихожан А. М. Диагностика личностного развития детей подросткового возраста / А. М. Прихожан. – М.: АНО “ПЭБ”, 2007. – 56 с.

References

1. Burlachuk L. F. Slovar'-spravochnik po psihodiagnostike / Leonid Fokovich Burlachuk. – Sankt Peterburg: Piter Kom, 1999. – 246 s.

2. Krayeva O. A. Transformaciya identy`chnosti pidlitkiv 13-14 rokov, reprezentovana psy`xologichnoyu skladovoyu chasu (“My`nule Ya”, “Teperishnye Ya”, “Majbutnye Ya”) na etapi perebigu kry`zy` identy`chnosti [Elektronny`j resurs] / Oksana Anatoliyivna Krayeva // Gumanny`j rozum [zbirny`k naukovy`x pracz` za materialamy` kruglogo stolu «Problema dobra i zla u naukovij spadshhy`ni G.O. Balla» (24 travnya

2018 r.). – 2018. – S. 70-77. – Rezhy`m dostupu do resursu:
http://lib.iitta.gov.ua/710878/1/human_racio.pdf

3. Prihozhan A. M. Diagnostika lichnostnogo razvitija detej podrostrkovogo vozrasta / A. M. Prihozhan. – Moskva: ANO “PJeB”, 2007. – 56 s.

Oksana Anatoliivna Kraieva

THE TRANSFORMATION OF IDENTITY OF TEENS OF 13-14 YEARS PRESENTED BY THE PSYCHOLOGICAL FACTORS CONNECTED WITH SELF-RELATION AT THE STAGE OF TRANSITION OF CRISIS OF IDENTITY

Results of an empirical research of transformation of the identity of teens of 13-14 years presented by the psychological factors connected with self-relation at a stage of experience of crisis of identity are presented in the offered article. Empirical results of crisis aspects of identity are given behind intrinsic psychological factors which are systematized according to psychological characteristics: personal identity (a factor "Intelligence", "Uneasiness", "Self-confidence"), social (a factor "Behavior", "A situation at school", "Communication", "Happiness and satisfaction", "Situation in family"), physical identity (a factor "Appearance") teens of different ages groups at the stage of experiencing of crisis of identity.

The analysis of results of a research completely appropriately detects the fact of existence of psychological changes in identity of teens of fourteen years as a result of transition of crisis of identity. As a part of identity of teens of the studied groups, collision of teens of thirteen years with the fact of crisis of identity which action, thanks to the allocated investigative manifestation, is played substantially in fourteen years is noted.

The results got the empirical way, allow to reveal the main statistical differences in structure of identity of teens of thirteen and fourteen years at the stage of crisis of identity.

Keywords: identity; crisis of identity; self-relation; personal identity; social identity; physical identity; factor "Intelligence"; factor "Uneasiness"; factor "Self-confidence"; factor "Behavior"; factor "Situation at school"; factor of "Communication"; factor "Happiness and satisfaction"; factor of "Situation in family"; factor "Appearance".